

ТАРАСИШИНА ОКСАНА МИКОЛАЇВНА

УДК 340.12:172 (477)

**СПРАВЕДЛИВІСТЬ І ТОЛЕРАНТНІСТЬ
У СУЧАСНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ**

Спеціальність 12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Одеса – 2008

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Одеській національній юридичній академії Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник

доктор юридичних наук, професор
Оборотов Юрій Миколайович,
Одеська національна юридична академія,
завідувач кафедри теорії держави і права,
проректор з наукової роботи

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор
Козюбра Микола Іванович,
Національний університет
"Києво-Могилянська Академія",
завідувач кафедри державно-правових наук

кандидат юридичних наук, професор
Погрібний Ігор Митрофанович,
Харківський національний університет
внутрішніх справ,
начальник кафедри теорії та
історії держави та права

Захист відбудеться 17 травня 2008 р. о 12.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.086.01 Одеської національної юридичної академії за адресою: 65009, м. Одеса, Фонтанська дорога, 23

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Одеської національної юридичної академії за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2.

Автореферат розісланий «____» _____ 2008 року.

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради**

Л. Р. Біла

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. У правовому житті сучасного суспільства проблема взаємозв'язку справедливості і толерантності набуває нових рис, особливої актуальності, що відкриває можливості для досліджень її у сфері юриспруденції, зокрема в загальнотеоретичному правознавстві. Важливість цієї проблеми зумовлена тим, що поняття справедливості та толерантності нерозривно пов'язані із застосуванням права, формами його реалізації, здійсненням юридичної діяльності, а також забезпеченням прав і законних інтересів особи.

З теоретичної точки зору важливість проблематики справедливості та толерантності в правовому житті полягає в тому, що вони належать до універсальних категорій юридичної науки, є своєрідним інструментом наукового аналізу у правовій сфері, забезпечують реалізацію права, дотримання прав людини тощо.

Особливої значимості справедливість і толерантність набувають у практичному житті правової держави і громадянського суспільства. В ідеалі вся правова система повинна вибудовуватися на справедливості і толерантності, служити засобом їх вираження, закріплення, охорони і захисту.

Нинішнє дистанціювання України від тоталітаризму створює можливість розглядати толерантність як вираження духовного зростання суспільства, прагнення людей до демократії, пом'якшення соціальних суперечностей. Сприяти таким змінам у соціальному житті має державна ідеологія, яка забезпечувала б довіру народу до державної влади.

Процес становлення правової системи України, у свою чергу, вимагає не лише якісних законів, він повинен спиратися на професійну діяльність, засновану на принципах справедливості і толерантності.

Нинішня правова реформа в Україні охоплює широке коло проблем, від розв'язання яких значною мірою залежатиме подальший правовий, економічний, політичний та соціальний розвиток. Вирішення цих питань забезпечує верховенство права, зміцнення законності, справедливості і толерантності, посилення механізмів підтримки правопорядку на основі високого професіоналізму державної служби, успішної боротьби з правопорушеннями, створення надійного механізму соціального і правового захисту особи.

Щоб гарантувати порядок, безпеку та стабільність соціального життя, потрібна не лише найважливіша складова правового буття – якісне законодавство, але й кваліфіковане співтовариство юристів, ефективні технології юридичної діяльності, а також ресурси, що використовуються при їх впровадженні. У цьому випадку визначну роль відіграють такі компоненти розвитку особи і суспільства, як справедливість і толерантність. В умовах толерантності та справедливості закони стають здатними викорінювати недоліки і нарощувати чесноти. Відтак проблема справедливості і толерантності в правовому житті має не лише теоретичне значення, але й набуває практичної цінності.

Науково-теоретичною базою дисертаційного дослідження є праці відомих філософів та правників минулого: Сократа, Платона, Аристотеля, Цицерона, Ф. Аквінського, І. Канта, Гегеля, Ж.-Ж. Руссо. Міцне теоретичне підґрунтя для сучасних наукових досліджень з обраної проблематики створили своїми працями такі відомі вчені: Г. Кельзен, Г. Шершеневич, Р. Ієрінг, Б. Кістяківський, О. Лейст, Г. Мальцев, І. Сабо, А. Єкімов, С. Алексєєв, А. Боннер, С. Гусарєв, В. Дудченко, А. Жалінський, В. Карташов, С. Ківалов, А. Коні, М. Козюбра, О. Копиленко, О. Мартишин, М. Мчедлов, В. Нерсисянц,

Ю. Оборотов, А. Овчиннікова, В. Пісоцький, Н. Порубов, М. Дамірлі, П. Рабінович, Дж. Ролз, О. Скаун, Ю. Тихомиров, М. Фрітцханд та багато інших науковців.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження є складовою науково-дослідної теми Одеської національної юридичної академії «Традиції та новачії в сучасній українській державності й правовому житті» (державний реєстраційний номер 0106U004970), яка пов'язана з науковою програмою Міністерства освіти і науки України «Актуальні проблеми будівництва демократичної соціальної правової держави відповідно до положень Конституції України», а також включене до плану науково-дослідної роботи кафедри теорії держави і права Одеської національної юридичної академії на 2006–2010 рр. за темою: «Традиції та оновлення у правовому житті України (теоретичний аспект)».

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є загальнотеоретичний та історико-правовий аналіз становлення, а також розвитку справедливості і толерантності як правових принципів і категорій, дослідження наукових підходів щодо співвідношення справедливості і толерантності в правовому житті України, їх прояв у юридичній діяльності в умовах демократизації громадянського суспільства і правової держави.

В рамках поставленої мети визначено завдання дисертаційного дослідження:

обґрунтування авторського бачення категорій «справедливість» і «толерантність»; дослідження генезису ідей справедливості та толерантності в працях учених у ході історичного розвитку суспільства;

визначення критеріїв справедливості та толерантності в правовому житті суспільства;

аналіз міжнародно-правових норм, що закріплюють ідеї справедливості й толерантності як невід'ємних властивостей сучасного правового життя й основних принципів прав людини;

визначення принципів справедливості і толерантності як властивостей юридичної діяльності;

обґрунтування справедливості і толерантності в системі основоположних принципів судової діяльності сучасної України;

визначення справедливості і толерантності як невід'ємних якостей судді сучасної України.

Об'єктом дослідження є категорії справедливості і толерантності в правовому житті різних культур і цивілізацій, які характеризуються певними ознаками, особливостями й формами прояву.

Предметом дослідження є методологічні, теоретичні і практичні проблеми існування справедливості і толерантності у сучасному праві України, а також їх роль при здійсненні юридичної діяльності. Основою для розуміння предмета досліджень є наукові праці українських, російських та інших зарубіжних учених, практика застосування законодавства в Україні.

Методи дослідження. Методологічною основою дисертаційного дослідження є застосування сукупності підходів та методів пізнання: філософських підходів (аксіологічного та антропологічного), загальнонаукових методів (історичного, системного, формально-логічного) та спеціальних методів дослідження (догматичного, порівняльно-правового, соціально-правового).

Використання антропологічного й аксіологічного підходів дало можливість досліджувати ідею справедливості і толерантності, характеризуючи зв'язок особа – суспільство – держава, при цьому розгляд справедливості і толерантності ведеться крізь призму визначального чинника суб'єкта у праві та ціннісними критеріями права. З урахуванням мети і завдань дослідження були використані: формально-логічний метод, який дав можливість визначити в концептуальній сфері справедливості і толерантності, виділити їх риси й особливості як найважливіші властивості правового життя; історичний метод, який застосовувався в процесі дослідження генезису справедливості і толерантності в правовому житті суспільства, у площині перетворень цих категорій у різних цивілізаціях та культурах. За допомогою системного методу було визначено місце справедливості і толерантності серед інших властивостей і принципів права, у правозастосуванні та юридичній діяльності, а також в системі правовідносин; порівняльно-правовий метод застосовувався для порівняння категорій справедливості і толерантності, їх взаємозв'язку і розвитку в правовому житті; на основі догматичного методу було визначено закріплення справедливості і толерантності в законодавстві сучасної України. Соціально-правовий метод використано при розгляді наслідків юридичної діяльності у призмі справедливості і толерантності при вирішенні конкретних питань дії українського права.

Емпіричну базу дослідження склали не лише законодавство України і принципи його реалізації, але й міжнародні конвенції та декларації, що стосуються прав людини та розглядають принципи справедливості і толерантності як обов'язкові у сфері як міжнародних, так і внутрішньодержавних відносин.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є однією з перших спроб виконати комплексне дослідження теоретичних і практичних питань використання справедливості і толерантності в правовому житті та у сфері прав людини, їх розгляд як властивостей юридичної діяльності, з визначенням необхідності нормативного закріплення справедливості і толерантності як принципів правосуддя. Наукове дослідження виконане на тлі обширної філософської та науково-правової інформації. Отже, наукова новизна дослідження полягає в такому:

уперше:

у загальнотеоретичному правознавстві України здійснено дисертаційне дослідження зв'язку категорій «справедливість» та «толерантність»;

проведено систематизацію досліджень справедливості та толерантності у ході історичного розвитку суспільства, здійснено аналіз нормативів закріплення справедливості та толерантності у їх співвідношенні з правом;

визначено основні аспекти, властивості та критерії справедливості та толерантності в правовому житті сучасного суспільства;

запропоновано розглядати серед основних властивостей юридичної діяльності справедливості і толерантності, а також запровадити їх нормативно-правове закріплення в законодавстві України;

удосконалено визначення поняття справедливості та толерантності як складових законодавства сучасної України, запропоноване з урахуванням сучасної методології юриспруденції;

проаналізовано міжнародно-правові норми, що закріплюють ідеї справедливості та толерантності як невід'ємні властивості сучасного правового життя і основних принципів прав людини;

набули подальшого розвитку:

обґрунтування необхідності впровадження в систему основних принципів судової діяльності сучасної України справедливості і толерантності;

внесено пропозиції і рекомендації щодо розгляду справедливості і толерантності як невід'ємних якостей судді та закріплення цієї вимоги у нормах чинного законодавства, зокрема в Законі України «Про статус суддів».

Практичне значення одержаних результатів дисертаційного дослідження полягає у тому, що розгляд справедливості і толерантності у площині юриспруденції дозволяє використати їх в умовах становлення інститутів громадянського суспільства в Україні та при здійсненні правозастосовчої діяльності.

Сформульовані автором теоретичні положення, висновки та рекомендації можуть бути використані:

у науковій діяльності – для подальшого дослідження категорій справедливості і толерантності у пізнанні витоків українського права, затвердженні справедливості і толерантності у правовому житті України, підвищенні їх ролі при здійсненні юридичної діяльності;

у правотворчій діяльності – для усунення недоліків в законодавстві та його удосконалення, а також можуть бути використані в процесі систематизації й кодифікування законодавства, удосконаленні принципів і властивостей юридичної діяльності, проведенні тестування суддів на предмет дотримання ними принципів справедливості і толерантності;

у навчальному процесі – при розробці навчальних курсів, методичних матеріалів, викладанні та вивченні курсів теорії та історії держави і права; судових і правоохоронних органів; юридичної деонтології; юридичної етики.

Апробація результатів дисертації. Основні положення і висновки дисертації викладені в опублікованих роботах, а також вони доповідалися на 4-й звітній щорічній студентській науковій конференції (20 березня 2001 р., м. Одеса), міжнародній науково-практичній конференції «Право, держава, духовність: шляхи розвитку та взаємодії» (3 вересня 2006 р., м. Одеса), 9-й звітній науковій конференції професорсько-викладацького і аспірантського складу (26 квітня 2006 р., м. Одеса), 10-й ювілейній звітній науковій конференції професорсько-викладацького і аспірантського складу "Правове життя сучасної України" (27 – 28 квітня 2007р., м. Одеса), V Всеукраїнській науковій конференції правників-початківців, присвячена пам'яті учених-юристів П.О. Недбайла, О.В. Стрілова, В.В. Копейчикова (Львів 9-10 листопада 2007 р.).

Публікації. Основні теоретичні положення і висновки знайшли відображення в тринадцяти статтях, вісім з яких опубліковано у наукових фахових виданнях, що входять до переліку, затвердженого ВАК України, та тезах п'яти доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура дисертації побудована відповідно до завдань дисертаційного дослідження та визначається змістом наукової проблеми. Вона складається із вступу, чотирьох розділів, що містять чотирнадцять підрозділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 182 сторінки, із них основний текст – 162 сторінки. Список використаних джерел містить 235 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтована актуальність теми, визначено об'єкт, предмет, мету і завдання дослідження, охарактеризовано методологію роботи, її наукову новизну, теоретичне й практичне значення одержаних результатів, викладено відомості про апробацію і публікацію основних положень дослідження.

Перший розділ «Справедливість як фундаментальна підстава правового життя суспільства» складається з трьох підрозділів, де здійснено систематизацію досліджень справедливості і толерантності у ході історичного розвитку суспільства, здійснено аналіз норм закріплення справедливості і толерантності у їх співвідношенні з правом, розкрито характеристику принципу справедливості, проаналізовано основні профільні нормативно-правові акти України щодо вираження справедливості як правової цінності.

У *підрозділі 1.1. «Витоки співвідношення справедливості і права»* розглядається, що у різних цивілізаціях та культурах вважалося, що право має бути справедливим. Право або розглядалося як втілення справедливості, або висувалося мета приведення його у відповідність до справедливості. Не випадково справедливість виступає як правова цінність і як одна з найважливіших властивостей юридичної діяльності. Багато вчених розглядали справедливість у її взаємозв'язку з правом.

З точки зору Сократа, знання є джерелом справедливості та всіх інших чеснот – мудрості, розсудливості, мужності.

Даючи характеристику справедливості, Аристотель виділяв два її види: зрівнювальну та розподільчу. Чеснота держави, на його думку, позначається в тому, що громадяни, які беруть участь в державному управлінні, є добродійними.

Подібні думки розвивалися і в новий час. Руссо повторював, що метою будь-якої держави і законодавства повинно бути найбільше благо всіх громадян. Але розуміння "загального блага" у нього принципово відмінне від розуміння ідеолога справедливості нерівності Платона і прихильника нерівної, тобто розподільчої, справедливості Аристотеля. За твердженням Руссо, благо всіх "зводиться до двох найважливіших речей: свободи та рівності", свободи – тому, що будь-яка приватна залежність є рівнозначною вилученню у державного організму певної сили; рівності – тому, що свобода не може існувати без рівності. Платонівська ідеальна держава є мудрою своїми філософами, мужньо-охоронною, розсудливо-покірною для людей фізичної праці. Поєднання чеснот розсудливості, мужності і покори характеризує справедливий державний лад. Платон також зазначає, що справедливість – це чеснота і мудрість.

Полібій зазначав, що справедливість – це належне підґрунтя і мотивів вчинків окремих людей і однієї держави стосовно іншої. Справедливість виступає в якості вищого мірила, яке здатне врегулювати відносини людей і тоді, коли для конкретного випадку не існує норми закону чи звичаю. В історичному і філософському плані справедливість передує праву і визначає його. Справедливість, згідно з Цицероном, вимагає не шкодити іншому і не порушувати чужої власності. Ф. Аквінський схилився до того, що головних етичних чеснот існує чотири: розсудливість, справедливість, стриманість і мужність.

І. Кант будує свої уявлення про справедливість і моральність на пошані до ближнього, дотриманні його інтересів. У цьому суть категоричного імперативу, по суті, християнського принципу: полюби ближнього свого, як самого себе. У колі деяких вчених існує думка, що справедливість, добро і зло – це неправові категорії, більше того, вони не мають відношення до права і правової теорії. Позиція ця завжди була характерною для

юридичного позитивізму. Один з найвідоміших юридичних позитивістів ХХ ст., творець "чистого вчення про право" Г. Кельзен схилився до того, що моральні цінності, зокрема справедливість, є відносними і при всій своїй необхідності є ірраціональним ідеалом.

У *підрозділі 1.2. «Сучасні концепції визначення справедливості в її зв'язку з правом»* зазначається, що вся гамма визначень поняття справедливості зведена до таких:

визначення, що випливають з формального моменту, – ідея "законної" або "формальної справедливості", "справедливе", як те, що "відповідає закону";

визначення, що підкреслюють матеріальний момент – ідея справедливості "сама по собі", незалежно від позитивних історичних встановлень. У свою чергу ці визначення поділяються на такі групи: а) визначення, які висувають суб'єктивний момент справедливості; б) визначення, які висувають об'єктивну сторону справедливості: справедливість як об'єктивний порядок.

В ідеальній правовій системі зовнішньому статусу справедливості повинен відповідати внутрішній статус чеснот. Тут внутрішня справедливість – це самостійна стихія, що є сукупністю своїх власних відносин і зв'язків.

За характером взаємодії права і моралі розрізняють дві традиції при визначенні права: перша – природно-правова, яка несе в собі ідею єдності справедливості і права; друга – юридико-позитивна, де право є інститутом звільнень від моральних кайданів.

Зведення справедливості та цілей держави виключно до забезпечення формально-юридичної рівності є характерним лише для крайніх форм економічного лібералізму. Типовим представником цього напрямку був Ф. Хайек, на думку якого будь-яке втручання держави у виробничу діяльність і обмеження приватної власності ведуть до тоталітаризму. Будь-яку спробу введення розподільчої справедливості він оголошує такою, що суперечить вільному суспільству.

Справедливість припускає безсторонність, істинність, об'єктивність, правильність, обґрунтованість правового реагування на ту чи іншу діяльність, розв'язання суперечок стосовно права і виникаючих при цьому конфліктів, припускає рівність перед законом і судом, рівноправ'я, відповідність злочину і покарання, відповідність між цілями законодавця і вибраними засобами її досягнення. Тут йдеться про сферу правової дійсності як такої. Нарешті, з погляду справедливості або несправедливості може оцінюватися відповідність між об'єктивним правом і набутими на цій основі правами про те, що проголошено в якості права, і про те, що виявляється в дійсності певним результатом його дії, зіткнення з реальним життям.

При зведенні права до закону, воно неминуче звільняється від моральності. Для правової культури України є характерним прагнення розглядати поняття права як наповнене правотою і справедливістю, освячене елементами віри. Тут показовим є висновок про те, що правова система України належить до невіддиференційованих правових систем, тобто таких, які не мають жорстких меж між правом, релігією, мораллю, політикою. Подібні правові системи часто характеризуються як ідеологізовані. Існування права і моралі в невіддиференційованих правових системах вирізняється їх значним взаємопроникненням.

У *підрозділі 1.3. «Справедливість як найважливіша якість сучасного правового життя України»* демократичний розвиток в Україні, як і реформування права України, розглядається через включення до процесу суспільного розвитку не лише потенціалу держави, але обов'язково і творчого потенціалу всіх її громадян, відродження енергії

громадянського суспільства, становлення принципів справедливості і гуманізму і закріплення їх на законодавчому рівні. Без останнього чинника всі дії щодо впровадження положень Конституції України, політичні намагання здійснити демократичні трансформації в українському суспільстві будуть безплідними.

Закріплення в Конституції України основ демократичних свобод породжує необхідність не лише розширення правового простору, розробки організаційно-правових механізмів їх реалізації, а й створення якісно нового справедливого законодавства, яке відповідало б сучасним потребам українського народу.

Принципи справедливості закріплені у чинному законодавстві України, зокрема у таких законодавчих актах, як ЦК України, ЦПК України, ГК України, КК України, КВК України тощо. В основних положеннях ЦК України зазначено, що до загальних засад цивільного законодавства поряд з іншими належать і справедливість, добросовісність та розумність, а також неприпустимість свавільного втручання у сферу особистого життя людини. У ст. 1 КК України встановлено, що Кодекс має своїм завданням правове забезпечення охорони прав та свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам. Окрім того, норми справедливості можна прослідкувати й у ст.ст. 16, 16-1, 18, 22 КПК України, а також у ст.ст. 1, 5, 6 КВК України, ст. 4-3 ГПК України тощо.

Другий розділ «Толерантність як принцип сучасного права» складається з чотирьох підрозділів і містить детальний аналіз наукової літератури, присвяченої визначенню поняття «толерантність», а також становленню толерантних відносин в суспільстві, ідеям втілення толерантності в Декларації принципів толерантності та основних законодавчих актах України.

У **підрозділі 2.1. «Поняття толерантності і становлення толерантних відносин у сучасному суспільстві»** йдеться про те, що толерантність – поняття порівняно нове в українському праві, але вже досить поширене в західній юриспруденції. Однією з найбільш відомих є теорія толерантності, що існує в рамках філософії лібералізму, витоки якої можна знайти ще в працях мислителів періоду Реформації й Просвітництва. Досить поширеним є твердження, що основи теорії толерантності були закладені Дж. Локком у праці «Послання про віротерпимість», продовженням якої стало дослідження Дж. Ст. Міля «Про свободу», а сучасну версію цієї теорії, що відповідає стану плюралістичного суспільства, дав Дж. Ролз у працях «Теорія справедливості» і «Політичний лібералізм».

Термін «толерантність» походить від латинського *tolerans (tolerantis)* – терпимий і означає терпимість до чужих думок і вірувань. У науковій літературі толерантність розглядається, перш за все, як пошана і визнання рівності, відмова від домінування і насильства, визнання багатовимірності і різноманіття людської культури, норм поведінки, відмова від зведення цього різноманіття до одноманітності або переваги будь-якої однієї точки зору. У такій інтерпретації толерантність означає визнання прав іншого, сприйняття іншого як собі рівного, що претендує на розуміння і співчуття, готовність прийняти представників інших народів і культур такими, якими вони є, і взаємодіяти з ними на основі згоди й пошани. Своє практичне вираження вона знаходить у витримці, самовладанні.

Толерантність розуміється як терпимість до іншого роду поглядів, вдач, звичок, вона необхідна у відношенні до особливостей різних народів, націй і релігій і є ознакою впевненості в собі й усвідомлення надійності своїх власних позицій, ознакою відкритої для

всіх ідейної течії, яка не боїться порівняння з іншими точками зору і не уникає духовної конкуренції. У сучасному світі толерантність є соціальною та особистісною цінністю, однією з чеснот.

Для толерантності характерними є відмова від ксенофобії, автаркії, від підозрілості, недовіри до інших націй і культур і позитивне ставлення до плюралізму сучасного світу, його мультикультурності. Так, сучасне українське законодавство забезпечує рівність різних релігійних об'єднань перед законом, виключає дискримінацію за релігійними мотивами, створює умови для обстановки терпимості, взаємної співпраці послідовників всіх релігійних напрямів.

Проблема толерантності пов'язана з плюралізмом відносності людських знань, є альтернативою однодумності, монідеології, авторитарного мислення. Філософія діалогу сприяє новому способу розуміння толерантності. Внутрішня суперечливість толерантності як моральної цінності впливає з природи моралі, зумовленої поєднанням двох початків: особистої автономії й етичної нормативності. З одного боку, моральність стосується індивіда як суверенної особи, що володіє вільною волею і діє як причина та мета своїх вчинків, а з іншого – це надзвичайно нормативна галузь моралі, я відповідні вимоги мають абсолютну владу.

У *підрозділі 2.2. «Генезис ідеї толерантності та її втілення в Декларації принципів толерантності»* вказується на те, що значний внесок у справу розробки, правового оформлення і законодавчого втілення в життя принципів толерантності і справедливості внесли гуманісти епохи Відродження і Реформації, творці перших ліберальних конституцій у XVIII – XIX століттях.

Поступове визнання плюралістичних ідей приводить до того, що в конституціях демократичних держав чітко фіксуються ідеї відокремлення церкви від держави, правової рівності об'єднань, створених за світоглядним принципом, у тому числі, і тих, що не поділяють релігійні погляди, неприпустимості обмеження політичної дієздатності громадян залежно від ставлення до релігії тощо.

Багато нового у підході до принципів толерантності і справедливості з'явилося після Другої світової війни. Значних зусиль у напрямі матеріалізації категорії толерантності в сучасному житті доклала Організація Об'єднаних Націй, особливо в питаннях освіти, науки і культури (ЮНЕСКО). Саме 28-ою сесією Генеральної конференції ЮНЕСКО 16 листопада 1995 року була прийнята Декларація принципів толерантності. Автори Декларації наголошували на тому, що в преамбулі Статуту ЮНЕСКО, затвердженого 16 листопада 1945 року, підкреслюється, що мир повинен базуватися на інтелектуальній і моральній солідарності людства.

Толерантність, як зазначено в пункті 1.1. статті 1 цього документа, означає пошану, прийнятне і правильне розуміння всього різноманіття культур, форм самовираження і прояву людської індивідуальності. Їй сприяють знання, відвертість, спілкування і свобода думки, совісті, переконань. Разом із тим, у пункті 1.2. статті 1 Декларації, вказано: толерантність – це не поступка, поблажливість або потурання, а, перш за все, активне відношення, що формується на основі визнання універсальних прав і основних свобод людини. Але за таких обставин толерантність не може служити виправданням посягань на ці основні цінності, толерантність повинні проявляти окремі люди, групи і держави. При цьому, із пункту 1.3. статті 1 Декларації випливає, що толерантність – це обов'язок сприяти затвердженню прав людини, плюралізму (зокрема, культурного плюралізму), демократії й правопорядку. Толерантність – це поняття, що означає відмову від догматизму, від

абсолютизації істини і затверджуючих норм, встановлених в міжнародних правових актах у галузі прав людини. У пункті 1.4. статті 1 Декларації закріплено, що прояв толерантності, який є співзвучним пошані прав людини, не означає терпимого відношення до соціальної несправедливості, відмови від своїх переконань або поступки чужим переконанням. Це означає, що кожен вільний дотримуватися своїх переконань і визнає таке ж право за іншими. Це означає визнання того, що люди за своєю природою розрізняються на вигляд, за становищем, мовою, поведінкою і загальнолюдськими цінностями та володіють правом жити у світі і зберігати свою індивідуальність. Це також означає, що погляди однієї людини не можуть бути нав'язані іншим. У Статті 2 Декларації вказано, що на державному рівні толерантність вимагає справедливого й неупередженого законодавства, дотримання правопорядку і судово-процесуальних та адміністративних норм, вимагає надання кожній людині можливостей для економічного і соціального розвитку без будь-якої дискримінації.

У *підрозділі 2.3. «Толерантність як правова цінність. Типи толерантності»* стверджується, що як принцип, толерантність вимагає добровільності на власні переконання, без використання сили, згоди з наявністю інших, чужих переконань, аж до протилежних, якщо до іншого їх відношення не існує певних причин. Цей принцип визнає іншу особу як вільну і рівноправну, що має право жити відповідно до своїх уявлень і переконань, самотійно або разом з прихильниками своїх поглядів. Позиція толерантної людини – це позиція гуманіста, який не повинен обмежуватися лише абстрактним змістом цього поняття, а має створити в собі настанову на плідну співпрацю, перемогти в собі самозакоханість та егоїзм.

Виходячи з досліджень, які здійснювались у науковій літературі, можна виокремити три основних типи толерантності: по-перше, це звичайна байдужість; по-друге, терпимість (від «терпіти», «страждати») означає переносити інаковість інших – їх погляди, вірування, манери тощо – тільки з міркувань принципу; третій тип – любити іншу людину, сприймати її такою, якою вона є, і насолоджуватися саме цією інаковістю. При цьому, люди усвідомлюють один одного як доповнення до цілого, як рівноцінні складові цього цілого.

Одним із найбільш поширених типів толерантності є міжнаціональна толерантність. Міжнаціональна толерантність – це системна сукупність психологічних установок, відчуттів, певного набору знань і суспільно-правових норм (виражених через закон або традиції), а також світоглядно-поведінкових орієнтацій, які припускають терпиме або, вірніше сказати, прийнятне ставлення представників якої-небудь однієї національності (зокрема, на особистому рівні) до інших інонаціональних явищ (мови, культури, звичаїв, норм поведінки тощо). Міжнаціональна толерантність не може бути зведена тільки до єдиного акту і лише терпимого. По-перше, міжнаціональна толерантність є процесом, що постійно розвивається, який власне включає емоційно-психічні норми, відчуття по відношенню до інших національностей, широкий набір знань, інформаційних уявлень про інші культури, мови, і, нарешті, власне-поведінкові настанови, світоглядні погляди стосовно інонаціонального. По-друге, міжнаціональна толерантність є явищем набагато ширшим, ніж просто терпиме відношення. Не випадково для позначення цього феномена був обраний термін іноземного, у даному випадку латинського, походження. Тим самим, найімовірніше, зазначається, що сенс поняття толерантності містить поряд із просто терпимим відношенням принципи загальнолюдської моралі, що проявляються в пошані і обов'язковому дотриманні прав всіх народів світу; в усвідомленні єдності і загального взаємозв'язку різних етнокультур, в широких знаннях про мови, культури і походження

різних народів, особливо тих, з якими відбувається безпосередній контакт; у неприйнятті воєн, анексії та інших форм насильства у відносинах між національностями; у вирішенні міжнаціональних проблем на основі балансу інтересів.

У підрозділі 2.4. «Критерії толерантності та її формування у правовому житті України» аналізується призначення толерантності як правового принципу, який полягає в юридичній пошані прав людини, їх визнанні як фундаменту, що визначає державні цілі. Значення толерантності як правової цінності і як інструменту вирішення конфліктів і запобігання насильству визначається здатністю визначити її дійсне місце і можливості. Особливими властивостями толерантності є: відсутність єдиного погляду на контекстуальний характер; значення її не стільки як цінності, скільки як інструмента вирішення конфлікту; емпіричний характер толерантного вибору; культурологічний характер толерантності; можливість пошуку відносин толерантності практично у будь-якій культурі; відмова від поділу культур на толерантні і нетолерантні.

Слід звернутися до толерантності у чинному цивільному законодавстві України. У ст. 13 Цивільного кодексу закріплено, що при здійсненні своїх прав особа зобов'язана утримуватися від дій, які могли б порушити права інших осіб, вона має дотримуватися моральних засад суспільства. До того ж, не допускаються дії особи, що чиняться з наміром завдати шкоди іншій особі, а також зловживання правом в інших формах. Учасники цивільних правовідносин повинні здійснювати цивільні права розумно, добросовісно, відповідно до вимог актів цивільного законодавства або договору, дотримуючись моральних засад суспільства. Під здійсненням цивільних прав слід розуміти реалізацію учасником цивільних правовідносин на власний розсуд можливостей, визначених змістом його суб'єктивних цивільних прав. Однак, будь-яке із суб'єктивних цивільних прав має свої межі, оскільки це є мірою можливої поведінки учасників цивільних правовідносин.

У Цивільному процесуальному кодексі України є посилення на обов'язкове додержання принципу толерантності при вчиненні процесуальних дій. Ця норма закріплена у ст. 5 ЦПК України і зобов'язує суд поважати честь і гідність усіх учасників цивільного процесу і здійснювати правосуддя на засадах їх рівності перед законом і судом незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних та інших ознак. Ця норма вміщує два положення, які потребують толерантності, а саме: суд зобов'язаний поважати честь і гідність усіх учасників цивільного процесу; здійснювати правосуддя на засадах їх рівності перед законом і судом. Стаття 10 ЦПК України вказує, що сторони та інші особи, які беруть участь у справі, мають рівні права щодо подання доказів, їх дослідження та доведення перед судом їх переконливості. Це положення гарантує сторонам рівні процесуальні можливості з метою захисту їх порушених, оспорюваних, невизнаних прав та свобод і законних інтересів. Окрім того, нормами ЦПК України встановлено, що суддя не може розглядати справу у разі його нетолерантності, якщо є обставини, які викликають сумнів в об'єктивності та неупередженості судді. За такої умови суддя підлягає відводу.

Третій розділ «Справедливість і толерантність як властивості юридичної діяльності» складається з чотирьох підрозділів, де аналізуються поняття та ознаки юридичної діяльності, які наведено в науковій літературі, надано характеристику професіоналізму у його співвідношенні з юридичною діяльністю, а також справедливості і толерантності як властивостей юридичної діяльності.

У *підрозділі 3.1. «Поняття та ознаки юридичної діяльності»* юридична діяльність розглядається як різновид правової діяльності, яка здійснюється у сфері права юристами на професійній основі з метою отримання правового результату, задоволення законних потреб та інтересів соціальних суб'єктів відповідно до вимог права. Це визначення втілює в собі лише найосновніші характеристики, які дають можливість відрізнити юридичну діяльність від неюридичної у межах правової діяльності.

Юридична діяльність характеризується за допомогою системи властивостей: здійснюється у сфері права; здійснюється юристами-фахівцями на професійній основі; скеровується на організацію діяльності інших суб'єктів права; її метою є впорядкування і узгодження суспільних відносин; під час здійснення використовуються як правові, так і неправові засоби; чітко регламентується правом; здійснюється у формі практичної, наукової і освітньої діяльності.

Загальними ознаками професії юриста є: служіння цивільному суспільству і державі; його діяльність має, перш за все, суспільний і державний характер; володіння офіційним статусом посадовця: при зайнятті посади юрист нерідко присягає на вірність своєму професійному обов'язку; при здійсненні своєї діяльності юрист не бере прямої участі у створенні матеріальних і духовних благ: він володіє певними владними повноваженнями, які містять у собі управлінські основи (але не обов'язково є виключно управлінськими); юрист при здійсненні своєї діяльності діє автономно: його робота не обов'язково співпадає з діяльністю установи, відомства, працівником якого він є, але обов'язково здійснюється на користь цієї установи або відомства; творча дія: юрист знаходиться у постійному пошуку істини, у нього немає стандартів та шаблонів, оскільки йому доводиться вирішувати різноманітність завдань, і кожна нова справа є черговим завданням; юрист є служителем закону: у своїй діяльності завжди обмежений рамками закону, вже при плануванні своєї роботи він в думках зіставляє свої дії з нормами законодавства.

У *підрозділі 3.2. «Професіоналізм як властивість юридичної діяльності»* зазначається, що всі правові форми державної діяльності забезпечуються виключно юристами. Виокремлюються такі позитивні результати правової роботи для суспільства (О.Ф. Скакун), як: економія праці; підвищення якості й ефективності процедур у процесі реалізації права; розширення доступу до послуг правового характеру і створення конкуренції у наданні послуг. У той же час, правова робота юриста може мати такі негативні наслідки, як: міграція кадрів з інших галузей соціальної діяльності; концентрація влади в руках спеціалізованого апарату, що може призвести до зловживання службовим становищем; тиск на формування і розподіл грошей державного бюджету.

Інша важлива сторона професіоналізму юридичної діяльності, яка повинна привернути увагу вчених, – це проблема уточнення й конкретизації правового статусу, компетенції відповідних суб'єктів, забезпечення їх незалежності, соціальної і правової захищеності особи, формування правового статусу, компетенції відповідних суб'єктів, забезпечення їх незалежності, соціальної і правової захищеності, створення оптимальних для їх ефективної роботи матеріальних, організаційних, ідеологічних, правових, політичних та інших умов та передумов.

Професійний авторитет, як і інші форми авторитету, формується на основі моралі, справедливості, толерантності, тобто етики в її широкому розумінні, коли моральний вчинок людини завжди повинен оцінюватися як цілісний акт, як єдність мети та її здійснення, задуму і звершення, як момент всієї суспільної діяльності людини.

У той же час виділяються ознаки якості виконання професійних обов'язків юриста (А.Е. Жалінський), серед яких: законність, «правоосвічаність» (відповідність духу права), придатність для вирішення різноманітних завдань, своєчасність, позитивна результативність, рівень використання потенціалу правового регулювання. На думку автора, цей перелік слід доповнити такими характеристиками, як справедливість і толерантність.

У *підрозділі 3.3. «Справедливість як властивість юридичної діяльності»* стверджується, що ступінь функціонування соціальної справедливості в сучасних державах є принципом здійснення юридичної діяльності, що визначає якість різноманітних форм спілкування суб'єктів в процесі їх життєдіяльності. В процесі взаємодії суб'єктів юридичної діяльності соціальні відчуття під впливом інших чинників поступово трансформуються у відповідні вимоги соціальної справедливості. Тут слід мати на увазі, що ці вимоги суб'єкти правозастосування з часом усвідомлюють як власні інтереси і можуть прагнути до зміни попереднього ступеня соціальної справедливості в суспільстві.

У сучасному розумінні справедливість є мірою відповідності між вчинком того або іншого суб'єкта діяльності та його оцінкою у громадській думці. Поняття соціальної справедливості оцінює юридичну діяльність з погляду її збереження або зміни залежно від конкретно-історичних умов і співвідношення інтересів різних соціальних груп.

У *підрозділі 3.4. «Толерантність як властивість юридичної діяльності»* вказується на те, що толерантність є можливою в суспільстві, де закріплені права особи та спільноти поважаються і виконуються різними суб'єктами суспільного життя. Толерантність належить до понять, наближених за своєю суттю до понять «свобода» та «справедливість». Толерантність є найважливішою умовою знаходження компромісу, подолання конфлікту.

Категорія толерантності була в історичному минулому і залишається до сьогоднішнього дня дієвим інструментом у вирішенні спорів, конфліктів і суперечностей як на внутрішньодержавному рівні, так і у сфері міжнародних відносин, де вона набула форми загальноправового принципу. Саме тому національна комісія України у справах ЮНЕСКО відводить категорії толерантності велике значення в сучасну епоху.

Взаємотерпимість, толерантне відношення один до одного, солідарність, діалог і взаємопорозуміння повинні стати нормою поведінки і дії всіх людей без виключення, а також політичних партій, громадських організацій і рухів. Поведінка юристів у душі толерантності сприятиме вирішенню переходу від психології протистояння, підозрілості і насильства до культури миру, довіри, зміцнення національної і міжнародної стабільності.

Четвертий розділ «Справедливість і толерантність при здійсненні правосуддя» складається з трьох підрозділів, де надається характеристика основним міжнародно-правовим актам, що висвітлюють справедливість як принцип здійснення правосуддя, а також проводиться аналіз сучасного стану судової діяльності в Україні, доводиться необхідність закріплення у чинному процесуальному законодавстві справедливості та толерантності як основних якостей судді в Україні.

У *підрозділі 4.1. «Справедливість правосуддя за міжнародно-правовими документами»* зазначається, що справедливість як принцип здійснення правосуддя закріплена у таких міжнародно-правових актах як: Загальна декларація прав людини; Міжнародний пакт про громадські та політичні права; Конвенція про запобігання тортур та нелюдському або такому, що принижує гідність поводженню чи покаранню; Основні принципи незалежності судових органів; Мінімальні стандартні правила ООН, що

стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх; Європейська конвенція про захист прав і основних свобод людини; Американська конвенція про права людини; Африканська хартія прав людини і народів та ін.

У Загальній декларації Прав людини зафіксовано принципи рівності перед законом, презумпція невинності, право на те, щоб справа розглядалася гласно, з дотриманням всіх вимог справедливості незалежним і неупередженим судом.

У Міжнародному пакті про громадянські й політичні права проголошується право бути судимим без невинувинуваної затримки і право на справедливий і публічний розгляд справи компетентним, незалежним і неупередженим судом, створеним на підставі закону.

В Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживань владою рекомендуються заходи, яких слід вживати на міжнародному і національному рівнях для полегшення жертвам злочинів доступу до правосуддя і справедливого поводження, реституції, компенсації й допомоги. Право на судовий захист прав індивіда в загальному вигляді встановлює ст. 8 Декларації: кожна людина має право на ефективне відновлення в правах компетентними національними судами у разі порушення її основних прав, наданих їй конституцією або законом. При цьому у статті 10 Декларації зазначається, що здійснення правосуддя повинне відбуватися гласно, незалежним і неупередженим судом, на основі повної рівності, з дотриманням повної рівності, вимог справедливості. Ця норма конкретизується Міжнародним пактом про громадянські і політичні права, у статті 14 якого зазначається, що всі особи рівні перед судами, кожен має право при розгляді будь-якого кримінального звинувачення, що пред'являється йому, або при визначенні його прав і обов'язків у будь-якому цивільному процесі на справедливий і судовий розгляд справи компетентним, незалежним і неупередженим судом, створеним на підставі закону.

Питанню про справедливість правосуддя відводиться значне місце в Європейській Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод, яка справила величезний вплив на юридичну практику європейських країн. У статті 6 цієї Конвенції вказується, що кожен має право при визначенні його цивільних обов'язків або при розгляді будь-якого кримінального звинувачення, що пред'являється йому, на справедливий публічний розгляд справи в розумний термін незалежним і неупередженим судом, створеним на підставі закону.

Європейський Суд з прав людини надає за необхідності стислим формулюванням Конвенції значно розгорнутішого характеру, пропонує їх послідовно-еволюційно розширене трактування, що враховує нові потреби суспільства і тенденції державного та правового розвитку.

У *підрозділі 4.2. «Особливості судової діяльності в Україні»* доводиться, що справедливість судових рішень можлива лише на підставі суворого дотримання чинного законодавства. У сучасних дослідженнях (С.С. Алексєєв) зазначається, що справедливість набуває значення правового принципу тією мірою, якою вона втілюється у нормативно-правовому способі регулювання, на тих основах відповідності, рівності і всього, що властиве побудові правової доктрини. Проте, справедливість може не співпадати з законністю. Буває так, що в рамках закону суддя знаходить рішення, вірне з погляду форми права, яке без урахування індивідуальних особливостей випадку може бути несправедливим. Разом з тим, при розгляді різних категорій справ, критерій толерантності залишається рівним для всіх. Вважається, що справедливість має в юридичній практиці самостійне значення.

У ряді випадків колізії між вимогами законності і справедливості судового рішення можуть бути пом'якшені, якщо суд намагатиметься справедливо тлумачити вживані ним норми права, толерантно відноситись до учасників судового процесу. Свого часу

Є.В. Васьковський зазначав: якщо норма є двозначною, тобто неясною, потрібно розуміти її у сенсі, найбільш відповідному духу чинного законодавства. При цьому, із двох однаково можливих тлумачень норми потрібно віддавати перевагу тому, при якому норма уявляється більш справедливою.

Судова влада покликана підтримувати систему правового регулювання в суспільстві, захищати права і свободу людини. Вона володіє такими засобами для реалізації завдань, що зобов'язана стати могутнім чинником взаємозалежності і взаємодії різних гілок влади.

Особлива роль судової діяльності полягає в тому, що відповідно до ст. 124 Конституції України, юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, які виникають в державі. Суди у порядку судочинства розглядають справи про захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод та інтересів, що виникають з різних правовідносин, застосовують норми кримінального права при виголошенні вироку тощо.

Важливим є й те, що для неупередженого відправлення правосуддя судді повинні бути незалежними. Виходячи саме із цього, ст. 14 Закону України «Про судовий устрій України» передбачено принципи самостійності суддів і незалежності судів. При цьому, в Законі наголошується, що судді при здійсненні правосуддя незалежні від будь-якого впливу, нікому не підзвітні і підкоряються тільки закону. Органи й посадовці державної влади, органи місцевого самоврядування, їх посадовці, громадяни та їх об'єднання, а також юридичні особи зобов'язані поважати незалежність суддів і не посягати на неї.

У *підрозділі 4.3. «Справедливість і толерантність – якості судді в Україні»* зазначається, що суддя в сучасній державі володіє значними можливостями, оскільки не лише застосовує закон і тлумачить його положення, але й, як свідчить практика багатьох держав, має право на судовий розсуд.

Давно назріла необхідність спеціального тестування й анкетування кандидатів на посаду судді. Сьогодні перевіряються лише рівень юридичних знань кандидата та іноді елементи, які вказують на його моральні якості. Посада судді публічна, відкрита, і якщо претендент не готовий до публічності, це означає, що він не здатний обіймати посаду, тим паче, якщо йому є що приховувати. Отже, необхідною є попередня перевірка моральних якостей.

До роботи будь-якого судді висуваються досить високі вимоги, яким він має відповідати. Однією з них є кваліфікація судді. Кодекс професійної етики судді передбачає, що суддя повинен старанно і неупереджено виконувати покладені на нього обов'язки і підтримувати свою професійну компетенцію на належному рівні, бути прикладом законопокірності, неухильно дотримуватися присяги і завжди поводитися так, аби зміцнювати віру громадян у справедливість, безсторонність і незалежність суду. Крім того, забезпеченню права на неупереджений суд повинні служити моральні підстави, а судові рішення повинне виноситися справедливим та толерантним суддею.

ВИСНОВКИ

Головними науковими і практичними результатами дослідження, досягнутими автором, є такі:

Справедливість – це життєво важливий для збереження і розвитку суспільства ціннісно-етичний орієнтир, один із критеріїв оцінки всіх політичних і державно-правових явищ, покликаний служити загальному благу в цілому й окремо взятому індивідууму, зокрема, будучи приблизно рівним розподілом вигод і обтяжливостей, що виникають із взаємодії в рамках суспільства, безсторонністю, істинністю, правильністю, обґрунтованістю правового реагування на ту чи іншу діяльність, вирішення суперечок про право і конфліктів, що виникають при цьому, рівність перед законом і судом, рівноправ'я, відповідність злочину і покарання, відповідність між метою законодавця і обраними ним засобами досягнення.

Толерантність – це одна із чеснот і високих цінностей, що передбачає пошану і визнання рівності, відношення до іншої людини як до рівнодостойної особи, що виражається у свідомому придушенні відчуття неприйняття, викликаного всім тим, що знаменує в іншому інше, при цьому припускаючи настроєність на порозуміння і діалог з іншим, визнання й пошану його прав на відмінність, відмову зведення різноманіття до одноманітності або переважання будь-якої однієї точки зору, а також від домінування, насильства і насильницьких дій проти іншого через визнання у кожній людині рівноцінної істоти, яка має право на власні переконання, визнання різних людських культур, норм поведінки, прав іншого.

Сучасне українське законодавство забезпечує рівність різних об'єднань перед законом, виключає дискримінацію, створює умови для обстановки терпимості. Для правової культури України характерним є прагнення розглядати поняття права в тісному взаємозв'язку з толерантністю і справедливістю. Тут показовим є висновок про те, що правова система України належить до невіддиференційованих правових систем.

Доцільним є закріпити у ЦПК, ГПК, КПК України норму про те, що суддя має бути справедливим та неупередженим при ухваленні рішення, а також толерантним при проведенні судового процесу.

Прагнення України до вступу до міжнародних організацій має ґрунтуватися на визнанні основних міжнародно-правових документів, в яких закріплено принципи справедливості і толерантності.

Юридична діяльність є одним із засобів втілення права і, отже, втілення справедливості. Формами втілення справедливості вважатимуться окремі форми здійснення юридичної діяльності. Законність і справедливість в юридичній діяльності доповнюють одна одну і тісно між собою взаємопов'язані. Справедливість відображає етичну природу законності, при цьому справедливість виступає як соціальний та етичний критерій права. Впроваджуючись в практику реалізації діючого права, справедливість набуває юридичних рис, які визначають її офіційний рівень.

Толерантність у якості властивості юридичної діяльності є результатом тривалого розвитку громадянського суспільства. Толерантність можлива в суспільстві, де в результаті соціального і політичного розвитку визнаються права та законні інтереси спільноти. Сучасна культура толерантності при здійсненні юридичної діяльності формується у гострому протиставленні. Вирішальними чинниками формування суспільної толерантності є зовнішні умови існування індивіда, соціальної групи і суспільства в цілому. Принцип толерантності диктує необхідність зближення, взаєморозуміння, взаємозбагачення, в решті-решт, конвергенції та інтеграції світоглядних установок і поведінкових пріоритетів людей.

Справедливість судових рішень є можливою лише на підставі дотримання чинного законодавства. Справедливість є одним із провідних початків при вирішенні юридичних справ, коли суду надана "свобода розсуду", коли суд здійснює функцію індивідуального регулювання. Справедливим в рамках закону може бути визнано єдино можливе в конкретному випадку, найбільш оптимальне, розумне, гуманне рішення. Його може бути знайдено на базі правильного встановлення обставин справи, їх вірної правової й соціальної оцінки і тлумачення конкретної правової норми в системі інших норм даної галузі права, а за необхідності і всього права в цілому. У ряді випадків колізії між вимогами законності і справедливості судового рішення можуть бути пом'якшені, якщо суд намагатиметься справедливо тлумачити вживані ним норми права, толерантно відноситись до учасників судового процесу.

Необхідно внести до чинного процесуального законодавства України справедливість та толерантність як загальнообов'язкові принципи здійснення правосуддя.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Тарасишина О.М. Справедливість у системі правових принципів / Правова держава очима молодих дослідників. – О.: Юрид. л-ра., 2001. – С. 42-44.
2. Тарасишина О.М. Справедливість як правова цінність // Юридический вестник. – 2002. – № 3. – С. 114-117.
3. Тарасишина О.М. Складнощі у визначенні і становленні толерантних відносин // Міліція України. – 2005. – № 12. – С. 18-23.
4. Тарасишина О.М. Толерантність у сучасній політичній і правовій культурі // Актуальні проблеми держави і права. – 2005. – № 25. – С. 93-99.
5. Тарасишина О. Справедливість в судебной деятельности // Підприємство, господарство і право. – 2006. – № 9. – С. 152-155.
6. Тарасишина О.М. Проблема впровадження соціальної справедливості в систему суспільних відносин (соціально-філософський аспект) // Право, держава, духовність: шляхи розвитку та взаємодії: Тези доп. – О.: Фенікс – 2006. – С. 56-58.
7. Тарасишина О.М. Справедливість і толерантність в юридичній діяльності // Правове життя сучасної України: Тези доп. – О.: Фенікс. – 2006. – С. 23-26.
8. Тарасишина О.М. Виникнення ідеї толерантності в правозастосуванні (історичні витоки) // Митна справа. – 2006. – № 6. – С. 69-73.
9. Тарасишина О.М. Поняття толерантності в політичній і правовій культурі // Актуальні проблеми держави і права. – 2006. – № 29. – С. 58-62.
10. Тарасишина О.Н. Об утверждении принципа толерантности в правовой жизни современного общества // Правове життя сучасної України: Тези доповідей. – О.: Фенікс, 2007. – С. 34-36.
11. Тарасишина О.М. Толерантність як властивість юридичної діяльності // Актуальні проблеми політики. – О.: Фенікс, 2007. – Вип. 32. – С. 450-457.
12. Тарасишина О.М. Відображення принципу справедливості в законодавчих актах України. – Актуальні проблеми держави і права. – 2007. – № 36. – С. 187-195.
13. Тарасишина О.М. Генезис ідеї толерантності та її втілення в Декларації принципів толерантності // Актуальні проблеми політики. – О.: Фенікс, 2008. – Вип. 33. – С. 490-495.

АНОТАЦІЯ

Тарасишина О.М. Справедливість і толерантність у сучасному праві України. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01. – Одеська національна юридична академія. – Одеса, 2008.

Дисертація містить комплексне дослідження юридичної природи принципів справедливості і толерантності в сучасному праві України. Розглянуто основні напрями розвитку наукових досліджень справедливості і толерантності у їх співвідношенні з правом, при здійсненні юридичної діяльності в цілому, а також при відправленні правосуддя, зокрема.

Сформульовано визначення поняття справедливості і толерантності для їх використання у сфері юриспруденції; досліджено генезис ідей справедливості і толерантності в працях учених у ході історичного розвитку суспільства; визначено критерії справедливості і толерантності у правовому житті суспільства; проаналізовано міжнародно-правові норми, що закріплюють ідеї справедливості і толерантності як невід'ємних властивостей сучасного правового життя й основних принципів прав людини; визначено принципи справедливості та толерантності як властивостей юридичної діяльності; обґрунтовано справедливість і толерантність в системі основоположних принципів судової діяльності сучасної України; визначено справедливість і толерантність як невід'ємні якості судді сучасної України.

Результати дослідження дозволили запропонувати ряд конкретних змін і доповнень до чинного законодавства України з метою його удосконалення.

Ключові слова: справедливість, толерантність, професіоналізм, правове життя, властивості юридичної діяльності, справедливість і толерантність як якості судді.

АННОТАЦИЯ

Тарасишина О.Н. Справедливость и толерантность в современном праве Украины. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.01. – Одесская национальная юридическая академия. – Одесса, 2008.

Диссертация содержит комплексное исследование природы принципов справедливости и толерантности в современном праве Украины. Рассмотрены основные направления развития научных исследований справедливости и толерантности в их соотношении с правом, при осуществлении юридической деятельности в целом, а также при отправлении правосудия.

Справедливость определяется как жизненно важный ориентир, один из критериев оценки всех политических и государственно-правовых явлений, призванный служить общему благу в целом и отдельно взятому индивиду. Справедливость, будучи приблизительно равным распределением возникающих выгод и тягот, связана с беспристрастностью, истинностью, правильностью, обоснованностью правового реагирования на ту или иную деятельность, решения споров о праве и конфликтов, определение соответствия преступления и наказания, а также соответствия между целью законодателя и избранными им средствами достижения цели. Толерантность определяется как одна из добродетелей и таких ценностей, которая предусматривает признание другого

человека как равнодостоинного лица и выражается в сознательном подавлении ощущения непринятия, вызванного всем тем, что знаменует в другом иное. Толерантность связана с настроенностью на понимание другого и диалог с другим, признание прав другого на отличие, отказ от сведения многообразия к единообразию или преобладанию одной точки зрения, а также от доминирования и насильственных действий против иного путем признания в каждом человеке равноценного существа, а также признания разных человеческих культур и норм поведения.

Современное украинское законодательство обеспечивает равенство различных людей и их объединений перед законом, исключает дискриминацию, создает условия для толерантности. Для правовой культуры Украины характерно рассмотрение понятия права в тесной взаимосвязи с толерантностью и справедливостью. Это важный фактор, определяющий отнесение нашей правовой системы к неотдифференцированным правовым системам. Судья должен быть справедливым и беспристрастным при принятии решения, а также толерантным при проведении судебного процесса. Стремление Украины к вступлению в международные организации, в свою очередь, основывается на признании основных международно-правовых документов, в которых закреплены принципы справедливости и толерантности.

Юридическая деятельность выступает важным средством воплощения в жизнь права справедливости и формами их существования. Законность и справедливость в юридической деятельности дополняют друг друга и тесно между собой взаимосвязаны. Справедливость выступает как социальный и этический критерий права. Внедряясь в правовую жизнь, справедливость приобретает юридические черты, которые определяют ее формирование. Толерантность возможна только в обществе, где в результате социального и политического развития признаются права и законные интересы лиц, принадлежащих к различным религиозным, социальным, культурным группам и слоям. Решающими факторами формирования толерантности являются внешние условия существования индивида, социальной группы и общества в целом. Принцип толерантности диктует необходимость сближения, взаимопонимания, взаимообогащения, конвергенции и интеграции мировоззренческих установок и поведенческих приоритетов людей.

Справедливость судебных решений достигается на основе строгого соблюдения действующего законодательства, при одновременном предоставлении суду "свободы усмотрения" для достижения функции индивидуального регулирования. Справедливым в рамках закона может быть признано единственно возможное в конкретном случае, наиболее оптимальное, гуманное решение. Гармония требований законности и справедливости судебного решения достигается, если суд справедливо истолковывает применяемые им нормы права и толерантно относится к участникам судебного процесса.

Ключевые слова: справедливость, толерантность, профессионализм, правовая жизнь, свойства юридической деятельности, справедливость и толерантность как качества судьи.

SUMMARY

Tarasishina O. Justice and tolerance in a modern law of Ukraine. Manuscript.

Dissertation on the receipt of scientific degree of candidate of legal sciences after specialty 12.00.01. - Odessa National Academy of Law. - Odessa, 2008.

Dissertation contains complex research of legal nature of principles of justice and tolerance in a modern law of Ukraine. Basic directions of development of scientific researches of justice and tolerance are considered in their correlation with law, during realization of legal activity on the whole, and also at administration justice, in particular.

Determination of concept of justice and tolerance is formulated for their use in the field of jurisprudence; genesis of ideas of justice and tolerance in the works of scientists during historical development of society are investigated; criteria of justice and tolerance in legal life of society are defined; international law norms which fasten the ideas of justice and tolerance as inalienable properties of modern legal life and basic principles of human rights are analyzed; principles of justice and tolerance as characteristics of judicial activity are defined; justice and tolerance in the system of fundamental principles of judicial activity of modern Ukraine are grounded; justice and tolerance as inalienable qualities of judge of modern Ukraine are defined.

Research results allowed offering the row of concrete changes and adding to the current legislation of Ukraine with the purpose of it improvement.

Keywords: justice, tolerance, professionalism, legal life, properties of judicial activity, justice and tolerance as qualities of judge.